

CLASSIS IN PLATEYPEGIIS

DE

ANDREI ARICESCU

În *Notitia Dignitatum, Pars Orientis*, la încheierea înşiruirii trupelor care păzeau graniţa dunăreană a provinciei Scythia (XXXIX, 35)¹, întâlnim următoarea formulare : *Praefectus ripae legionis primae Iouiae cohortis . . . et secundae Herculiae musculorum Scythicorum et classis INPLATEYPEGIIS*. Este, evident, vorba de unităţile de corăbieri, care circulau pe fluviu atît pentru supravegherea ţărmului, cit, mai ales, pentru transportul soldaţilor, al alimentelor şi materialelor militare, unităţi aflate direct în subordinea celor două legiuni afectate încă de Diocleţian provinciei Scythia. Fragmentul de text prezintă însă unele incertitudini de interpretare, pe de o parte datorită unei lacune existente în manuscris, pe de altă parte datorită dificultăţii de a înţelege sensul ultimului cuvînt.

În 1889, Th. Mommsen, studiind situaţia armatei romane în vremea lui Diocleţian², considera că în pasajul respectiv din *Notitia Dignitatum* trebuie procedat la eliminarea cuvîntului *cohortis*, căruia nu-i vedea rostul, că *musculi Scythici* reprezentau corăbiile provincialilor, iar *classis* însemna flota romană, ambele formaţiuni fiind puse sub comanda unui *praefectus ripae* cu sediul în *Plateypegiis*; deci a socotit că acest din urmă cuvînt era un toponim.

În anul 1906, Vasile Pârvan, în studiul său despre Salsovia³, a urmat părerea lui Mommsen, considerînd că în *Plateypegiis* reprezenta un toponim, localitatea respectivă trebuind să se afle în deltă, ca sediu al comandantului flotei auxiliare şi al celei romane. Pârvan a încadrat expresia în *Plateypegiis* între semne de întrebare, şi din cauza neidentificării în teren, dar, probabil, şi pentru că denumirea i-a apărut oarecum stranie; el n-a încercat însă să dea o explicaţie, mulţumindu-se doar să remarce starea proastă de conservare în care a ajuns pînă la noi capitolul din *Notitia Dignitatum* referitor la Scythia⁴.

În 1938, prof. Radu Vulpe, în a sa *Histoire ancienne de la Dobroudja*, socotea, de asemenea, că *Plateypegiae* este un toponim din deltă⁵, cu o etimologie greu explicabilă, localitate care din această cauză îi părea enigmatică⁶, ca şi pentru motivul că identificarea în teren nu putea fi făcută nici măcar cu aproximaţie.

O primă lămurire cu privire la denumirea care ne interesează este adusă în istoriografia noastră de prof. D. M. Pippidi, în 1965, printr-o

¹ Ediţia lui Otto Seeck, Berlin (Weidmann), 1876.

² În *Hermes*, 24, 1889, p. 213 şi nota 1.

³ V. Pârvan, *Salsovia*, Bucureşti, 1906, p. 41.

⁴ *Ibidem*, nota 7.

⁵ R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938, p. 300—301.

⁶ *Ibidem*, p. 332.

notă de lectură intitulată *O așezare uitată din Dobrogea romană*⁷; aici ni se atrage atenția asupra etimologiei cuvîntului, care își are originea în numele unui tip de barcă largă cu fundul plat, destinată circulației pe canalele egiptene, πλατυπήγιον (pl. πλατυπήγια), cunoscută din cîțiva papiri din veacul al III-lea. Comentînd părerile lui R. Rémondon, editorul ultimului papyrus descoperit unde este vorba de πλατυπήγια, prof. D. M. Pippidi este de acord că termenul a ajuns la gurile Dunării prin mijlocirea trupelor revenite dintr-o expediție în Egipt care a avut loc în vremea lui Dioclețian, trupe ce făceau parte din armata permanentă a provinciilor danubiene, dar combate părerea papirologului francez, care a înțeles că în *Notitia Dignitatum* nu avem de a face cu un nume propriu, ci chiar cu denumirea aceluia tip de bărci și că deci cuvîntul nu mai trebuie scris cu majuscule; prof. D. M. Pippidi consideră că: „așa cum se întîmplă pînă în zilele noastre, substantivul comun a dat naștere unui toponim indicînd locul unde era concentrată flotila de πλατυπήγια destinată operațiilor din Deltă și unde, cum ne informează *Notitia*, își avea reședința însuși comandantul acestei forțe”⁸.

În papyrusul Cairo 78, publicat de R. Rémondon în anul 1954⁹, document care datează din anul 288, se arată că orașul Theadelphia a plătit în 280/281, 200 de drachme pentru construirea și întreținerea acestor πλατυπήγια. Termenul mai era cunoscut încă din doi papiri, unul tot din veacul al III-lea¹⁰, cînd satul Psobthis a plătit 299 de drachme pentru πλατυπήγια, al doilea din secolul al IV-lea¹⁰, tot din Theadelphia, unde se atestă, de asemenea, plata unei sume pentru πλατυπήγια. În ce privește apariția termenului respectiv în Scythia, apare evident că aceste bărci cu fundul plat, potrivite pentru transporturile militare pe canalele din delta Nilului, erau la fel de utile și pe canalele din delta Dunării, deci papirologul francez ajunge la concluzia că trupele revenite din expediția egipteană în 295 la vechile locuri de pe valea Dunării, au adoptat pentru necesitățile lor acest mijloc de transport; R. Rémondon face legătura cu informația din *Notitia Dignitatum*, unde formularea *IN PLATEYPEGIIS* (cu prepoziție) vine în sprijinul părerii că nu avem a face cu un toponim¹².

Am considerat utilă reluarea discuției privitoare la acest pasaj din *Notitia Dignitatum* și la termenul respectiv, încercînd să aduc și alte deslușiri pentru a da un răspuns întrebării căreia îmi pare că încă nu i s-a găsit rezolvarea definitivă, anume, dacă în capitolul despre armata Scythiei, *IN PLATEYPEGIIS* reprezintă un toponim sau este denumirea vaselor care alcătuiau flota din delta Dunării. Răspunsul nu-l putem obține decît din analiza textului respectiv și din compararea lui cu indicațiile date de același document în legătură cu alte provincii și în primul rînd cu Moesia Secunda, deoarece capitolul referitor la această provincie face parte din aceeași perioadă de redactare ca și cel privitor la Scythia, în

⁷ În Studii clasice, VII, 1965, p. 330—332.

⁸ *Ibidem*, p. 332.

⁹ În Revue de Philologie, 28, 1954, 2, p. 199—210.

¹⁰ *Ibidem*, p. 204 (Pap. Oxy., 1652).

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 210.

timp ce capitolele care privesc alte provincii dunărene apropiate (Dacia Ripensis, Moesia Prima) s-a dovedit că au fost redactate mai târziu ¹³.

În amândouă aceste provincii (Moesia Secunda și Scythia), în afară de corăbierii din trupele auxiliare, numiți simplu *militēs nauclarii*, cum sînt cei de la Altinum ¹⁴ în Moesia Secunda și cei de la Flaviana ¹⁵ în Scythia, întîlnim și unități de marinari comandate de *praefecti*, aflate în slujba legiunilor. Constatăm că pentru aceste unități din urmă sînt indicate tipurile de ambarcațiuni: *naues amnicæ* în Moesia Secunda ¹⁶, adică nave fluviale, și *musculi Scythici* în Scythia ¹⁷, adică bărcuțe scitice, care reprezentau, fără îndoială, niște ambarcațiuni de tip local, specifice populațiilor din regiunile de la Dunărea de Jos ori mai dinspre nord-est; în același mod cred că trebuie înțeleasă și construcția *classis in plateypegiis*, adică flota de corăbii cu fundul plat. Este firesc ca la gurile Dunării, mai ales că supravegherea deltei era mai anevoioasă, să se fi aflat un număr mai mare de unități fluviale și ca una dintre aceste unități să fi fost dotată cu ambarcațiuni anume construite pentru circulația pe canalele deltei, ambarcațiuni făcute după modelul celor de la Nil. Pe de altă parte, lipsa indicației bazei flotei din Scythia nu trebuie să ne surprindă, pentru că o asemenea localitate nu apare nici în Moesia Secunda ¹⁸, ci, în ambele capitole la care m-am referit, unitățile de corăbieri subordonate legiunilor sînt înregistrate la sfîrșitul înșiruirii trupelor legionare, fără a se indica un loc de staționare, ele avînd, de bună seamă, în supraveghere întreaga graniță dunăreană a provinciilor, nu puncte fixe de pază ca unitățile auxiliare de *nauclarii*; pentru adăpostirea corăbiilor erau folosite, probabil, tot vechile porturi de la Durostorum, Dinogetia, Noviodunum, Aegyssus, pe care însă *Notitia Dignitatum* nu le înregistrează ca atare.

Hotărîtor însă în a considera că *PLATEYPEGIIS* nu reprezintă un toponim mi se pare argumentul de ordin gramatical, amintit și de R. Rémondon, adică folosirea prepoziției *in* în fața cuvîntului respectiv, ceea ce nu se întîmplă cu nici un toponim din Moesia Secunda sau din Scythia, ba nici din alte provincii; pretutindeni este utilizat, de cele mai multe ori, ablativul fără prepoziție ¹⁹ sau, mai rar, locativul ²⁰ ori acuzativul tot fără prepoziție ²¹. Dacă *PLATEYPEGIIS* ar fi un toponim, marcat cu prepoziția *in*, el ar constitui un unicat greu de explicat în textul *Notitiei*; autorul celei mai bune ediții a documentului, pe care am putut-o cerceta, a încercat să elimine această inadvertență transcriind cele două cuvinte la un loc *Inplateypegiis*, ca și cum *in* nu ar fi o prepoziție, ci un prefix cu care

¹³ J. B. Bury, în JRS, 10, 1920, p. 131 și urm.; E. Nischer, în JRS, 13, 1923, p. 1—55; F. Lot, în REA, 38, 1936, p. 285 și urm.; în special, D. v. Berchem, *L'armée de Dioclétien et la réforme constantinienne*, Paris, 1925 (mai ales p. 7 și 90—92).

¹⁴ *Not. Dign., Or.*, XL, 28.

¹⁵ *Ibidem*, XXXIX, 20.

¹⁶ *Ibidem*, XL, 36.

¹⁷ *Ibidem*, XXXIX, 35.

¹⁸ *Ibidem*, XL, 36.

¹⁹ *Ibidem*, XXXIX (*Sacidaua, Capidaua, Bireo, Arubio, Aziupoli, Carso, Nouloduno* etc.) și XL (*Securisca, Dimo, Appiaria, Sucidaua, Ansamo, Candidiana, Durostoro, Cimbrianis, Allino* etc.).

²⁰ *Ibidem*, XXXIX (*Cit* și XL (*Transmariscae*)).

²¹ *Ibidem*, XL (*Nouas*).

începea numele respectiv ²². O asemenea excepție, tocmai cu un cuvânt care este de fapt nume comun și care poate indica, în construcția discutată, din ce fel de ambarcațiuni era formată o anumită unitate navală de pe limesul scitic, mi se pare anevoie de înțeles. Faptul că aici tipul de corăbii este redat printr-un atribut substantival prepozițional, în timp ce în alte locuri, citate mai sus, întâlnim atribute adjectivale (*amnicae*, *Scythici*), apare firesc, pentru că era dificil să fie derivat un adjectiv de la un substantiv străin și rar folosit ca *πλατυήγιον*, *Notitia Dignitatum* fiind, după câte știu, unicul text latin în care este atestat.

În sfârșit, socotesc că este destul de greu de admis ca un cuvânt atât de exotic, cum este *πλατυήγια*, să fi putut deveni toponim, ceea ce ar presupune să fi avut o răspîndire mare și printre locuitorii care nu aveau nimic comun cu ocupațiile militare, în timp ce ca termen tehnic, așa cum cred că trebuie să considerăm că apare în *Notitia Dignitatum*, el nu era cunoscut și necesar decît unui număr restrîns de vorbitori. Fără îndoială că posibilitatea transformării unui nume comun în toponim a putut exista, chiar cu obiecțiile pe care le-am adus mai sus, dar nu văd necesară o asemenea interpretare, atîta timp cît textul apare mai limpede și, în orice caz, mai unitar, dacă este acceptată părerea că *PLATEYPEGIIS* reprezintă strict numai tipul de corăbii.

În concluzie, propun ca fragmentul respectiv din *Notitia Dignitatum* să fie citit astfel : *Praefectus ripae legionis primae Iouiae et secundae Herculiae cohortis musculorum Scythicorum et classis in plateypegiis*. Această lectură lămurește valoarea termenului asupra căruia am zăbovit și elimină inadvertențele din text, fiind în concordanță cu modul în care sînt prezentate unitățile militare din provinciile Scythia și Moesia Secunda; totodată, însă, face să dispară din preocupările noastre problema găsirii unei așezări romane în delta Dunării, care să fi constituit o bază navală la începutul veacului al IV-lea.

CLASSIS IN PLATEYPEGIIS

RÉSUMÉ

Dans la *Notitia Dignitatum*, *Pars Orientis*, à la fin de l'énumération des troupes qui gardaient la frontière danubienne de la province de Scythie (XXXIX, 35), se trouve l'énoncé suivant : *Praefectus ripae legionis primae Iouiae cohortis ... et secundae Herculiae musculorum Scythicorum et classis INPLATEYPEGIIS*. Il s'agit des unités de bateliers directement subordonnées aux deux légions affectées à la province de Scythie.

Les chercheurs qui se sont rapportés à ce fragment de texte, partiellement corrompu, ont compris que *PLATEYPEGIIS* représente un toponyme (Th. Mommsen, V. Pârvan, R. Vulpe), qui dénommait la localité où se trouvait la base de la flotte romaine, située aux embouchures du Danube, et ils ne se sont pas occupés de l'étymologie du mot. Un premier éclaircissement est

²² Ediția lui Otto Seck (cf. nota 1), la p. 88.

apporté par le prof. D. M. Pippidi qui montre que le toponyme doit son origine au nom d'un type de barque large, à fond plat, destinée à la circulation sur les canaux égyptiens, πλατυπήγιον, appellation attestée par quelques papyrus du IIIe siècle ; le terme serait arrivé aux embouchures du Danube, amené par les troupes revenues d'une expédition en Egypte, aux temps de Dioclétien, troupes qui faisaient partie de l'armée permanente des provinces danubiennes ; l'historien roumain combat l'opinion du papyrologue français R. Rémondon, selon lequel dans la *Notitia Dignitatum* on n'aurait pas affaire à un nom propre, mais bien à l'appellation même de ce type de barque ; il s'ensuit donc que l'emploi de la majuscule n'est pas justifié.

Ainsi donc, la question se pose si *IN PLATEYPEGIIS* représente un toponyme ou bien si c'est la dénomination des vaisseaux qui constituaient la flotte du delta du Danube. En analysant le texte respectif et en le comparant aux indications du même document regardant Moesia Secunda, vu que les deux chapitres font partie de la même période de rédaction, il résulte que dans ces provinces (Scythia et Moesia Secunda), on rencontre outre les matelots des troupes auxiliaires (*militēs nauclarii*), des unités navales commandées par des *praefecti*, se trouvant au service des légions. On constate que pour ces unités sont également indiqués les types d'embarcations : *naues amnicæ* dans Moesia Secunda et *musculi Scythici* dans la Scythie. Nous sommes d'avis que c'est de la même manière que l'on doit comprendre la construction *classis in plateypegiis*, c'est-à-dire la flotte de vaisseaux à fond plat ; il est naturel qu'aux embouchures du Danube se fussent trouvées un plus grand nombre d'unités fluviales et que l'une de ces unités ait été dotée d'embarcations spécialement construites pour la circulation sur les canaux du delta, embarcations construites d'après le modèle connu dans le delta du Nil.

L'argument décisif contre l'interprétation de *PLATEYPEGIIS* comme toponyme, nous semble être d'ordre grammatical, fait souligné aussi par R. Rémondon, à savoir l'emploi de la préposition *in* devant le mot respectif, ce qui ne se produit avec aucun toponyme de Moesia Secunda ou de Scythie enregistré par la *Notitia Dignitatum*. Une telle exception, justement pour un mot qui est en fait un nom commun et peut indiquer de quelle sorte d'embarcations était formée une certaine unité fluviale sur le *limes* scythique, serait, nous semble-t-il, difficilement explicable.

Enfin, nous considérons qu'il est difficile d'admettre qu'un mot aussi exotique ait pu devenir toponyme, ce qui présume qu'il aurait eu une grande diffusion, cependant que, en tant que terme technique, il n'était connu et nécessaire qu'à un nombre limité de sujets parlants.

Pour conclure, nous proposons que le fragment de la *Notitia Dignitatum* soit lu ainsi : *Praefectus ripae legionis primae Iouiae et secundae Herculiae cohortis musculorum Scythicorum et classis in plateypegiis*. Cette lecture éclaire la valeur du terme sur lequel nous avons insisté et supprime les inadvertances du texte, s'accordant ainsi avec la manière dont sont présentées les unités militaires de la Scythie et de Moesia Secunda.